

Fırat Kalkanı Bölgesine Göç Edenlere Uygulanan Sosyal Politika Uygulamaları¹

Abdülkadir SARIBAY*

Özet

Suriye’de ortaya çıkan iç savaş, bölge ülkelerini özellikle de Suriye ile sınırı olan Türkiye gibi ülkeleri önemli ölçüde etkilemiştir. İç savaşla birlikte başlayan olaylar sonrasında bölgede birçok terör örgütü ortaya çıkmıştır. Bu süreçte terör örgütlerinin bölgedeki faaliyetlerini engellemek ve ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye tarafından askeri operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen askeri operasyonlardan birisi de Fırat Kalkanı Harekâtıdır. Bu çalışmada, Fırat Kalkanı Harekâtı sonucunda terörden temizlenerek güvenli hale getirilen bölgede yaşanan yeniden yapılanma süreci değerlendirilmiştir. İç savaş süresince, zorunlu göçe maruz kalan ve çeşitli problemlerle karşılaşan bölgede yaşayan insanların, Fırat Kalkanı Bölgesinde harekât sonrası temel kamu hizmetlerine erişiminde yaşanan değişim ve dönüşümler ele alınmıştır. Suriye’den gelen milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye, aynı zamanda gerçekleştirmiş olduğu Fırat Kalkanı Harekâtıyla, Suriyelilere kendi ülkelerinde hayatlarına devam edebilecekleri bir yaşam alanı oluşturmuştur. Çalışma kapsamında Suriye’de yaşanan gelişmelerin tarihsel akışı, iç savaşın başlamasıyla gelişen olaylar ve harekâta giden süreç de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Suriye, Yeniden Yapılanma, Fırat Kalkanı Harekâtı

Abstract

Both the events took place in the 20th century and the current conflicts have brought the war between Armenia and Azerbaijan into the agenda and turned it into a research topic. However, the fact should be noted that the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh war has generally been discussed based on history by researchers, and the issue has not been addressed through the migration caused by the war. Migration is human mobility that has always existed, and our evaluation of Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh war through migration is so vital in terms of IDPs, who carry all the weight of forced migration during the war. As forced migration has led IDPs to leave their homelands and meet new identities in different regions, in spite of being citizenship of the same country is in question here, adaptation seems as an important issue. In this regard, a field study has been conducted by using qualitative research method within the scope of the thesis study. In the light of the findings obtained because of the interviews, the difficulties that IDPs experienced, their desires about return, as well as IDPs’ feelings about longing for their past, memories and adaptation have been examined.

Keywords: Social Policy, Syria, Reconstruction, Euphrates Shield Operation

¹ Bu makale Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Politika Anabilim Dalında Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ danışmanlığında yapılan “Fırat Kalkanı Bölgesinde Yeniden Yapılanma Süreci: Sosyal Politika Uygulamaları” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Politika Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, kadsar@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada, bir sosyal politika uygulaması olarak Fırat Kalkanı Bölgesinde gerçekleştirilen çalışmalar ya da başka bir şekilde ifade etmek gerekirse; Fırat Kalkanı Bölgesinde ki yeniden yapılanma süreci sosyal politika kavramı açısından ele alınacaktır. Bu konu bağlamında Suriye’de meydana gelen olaylara ve Fırat Kalkanı Operasyonu ile birlikte Türkiye’nin sahada aktif görünürlüğü neticesinde meydana gelen gelişmeler, eğitim, sağlık, güvenlik, adalet, ekonomik hayat, din hizmetleri, sosyal yardımlar gibi alanlarda gerçekleştirilen faaliyetler ele alınarak irdelenecektir. Bu konular ve konular ışığında meydana gelen gelişmeler, olayın devlet ve sivil ayağında yer alan yürütücülerle yarı-yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış mülakat tekniği ile yapılan mülakatlar ile elde edilen veriler ışığında analiz edilecektir. Bunun yanında sahaya yapılan seyahatlerde yapılan çalışmalar yerinde gözlemlenmiş ve bölge insanıyla yapılan görüşmelerle yapılandırma çalışmalarına dair bulgular elde edilmiştir.

Aynı zamanda çalışma süresince Fırat Kalkanı Harekâtı’na giden süreç ve dinamikler ele alınacaktır. Bu kapsamda Suriye’nin siyasi ve toplumsal yapısı, Arap Baharı ve Suriye’de meydana gelen iç karışıklıklar, Özgür Suriye Ordusu ve diğer muhalif gruplar ile Suriye iç savaşında rejim, IŞİD, PYD/PKK grupları da ayrıca ele alınarak Türkiye’nin bölgeye müdahil olmasının arkasında yatan dinamikler açığa kavuşturulacaktır. Türkiye’nin harekât öncesi durumu ve olaylara yaklaşımı, harekâtın yapılması ve Türkiye’nin tavrı, harekât yapılan Fırat Kalkanı Bölgesi ve bu bölgenin uluslararası hukuk açısından statüsü, bölgenin yeniden yapılandırılması çalışmaları incelenecektir. Ele alınacak olan bu başlıklar Fırat Kalkanı Harekâtı’nı ve sonrasındaki gelişmeleri daha iyi anlayabilmemiz açısından ayrı ayrı inceleme gerektiren başlıkları oluşturmaktadır.

Fırat Kalkanı Bölgesi ile Türkiye’nin “meşru zeminde” müdahil olduğu Suriye iç savaşı ile birlikte bölgede yapılan sosyal çalışmaların neler olduğu ve bu çalışmaların sosyal politika kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır. Bölgeye yönelik olarak yapılan çalışmalar ile iç savaştan kaynaklı, sosyal devlet hizmetlerinden yoksunlaşan Suriye halkının, yeniden temel vatandaşlık hizmetlerine erişimleri sağlanarak, bölgenin yeniden yaşanabilir hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında bölgede meydana gelen değişim ve dönüşüme odaklanılacaktır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının bölgeye ve bölge halkına yapmış oldukları sosyal yardımların yeniden yapılanma sürecinde önemine de değinilecektir. Bu çalışmayla beraber Fırat Kal-

kanı Harekâtı ile birlikte Türkiye'nin Suriye politikası ile birlikte yapılan çalışmaların bölgeye katkısı ve eksikliklerin irdelenerek bölge insanının yararına olacak nitelikte daha neler yapılabileceği anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu çalışmayla beraber Fırat Kalkanı Harekâtı sonrasında bölgeye başlayan geri dönüş süreci ve geri dönüş yapan Suriyelilerin hayatlarında meydana gelen değişimler yansıtılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda uygulanan sosyal politika uygulamaları, uygulayıcılar ile yapılacak mülakatlar ile anlaşılmalı çalışılmıştır. Aynı zamanda sınır ötesine yapılacak seyahatler ile de Fırat Kalkanı Bölgesinde meydana gelen değişim ve dönüşümler detaylı olarak yerinde incelenmiştir.

Çalışmada temel olarak Suriye İç Savaşı ile birlikte süresiz bir istikrarsızlığa sürüklenen Suriye ve Suriye halkının devlet olgusu ve bu olgunun yerine getirmekten sorumlu olduğu eylemlerin yokluğundan kaynaklı olarak içine düştükleri durum anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin alana müdahil olmasıyla beraber, kendi ülkeleri dışında sığınmacı konumunda bulunan Suriyelilere toprakları üzerinde yeni bir yaşam alanı ve bu yaşam alanını inşa edecek kurumları sağlama çabası içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler ele alınmıştır.

Suriyelilere Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

2011 yılında Suriye'de başlayan olaylar giderek bir savaş ve şiddet ortamına dönüştü ve 6 milyondan fazla insanın komşu ülkelerde güvenlikleri için sığınmak zorunda kaldı. Türkiye'nin açık kapı politikası, 3,5 milyondan fazla Suriyeli'nin Türkiye'ye sığınmasına imkân tanımıştır. Ülkedeki hayat alanlarının tahrip olması ve Suriye'deki savaşın devam etmesi nedeniyle, uzun süredir Türkiye'ye ve diğer ülkelere sığınan Suriye vatandaşların ülkelerine geri dönmesi henüz mümkün gözükmemektedir. Suriyeli sığınmacıların yarısından fazlasının eğitim çağında olduğu bilinmektedir. Bu sebeple can güvenliği, barınma, yemek ve giyinme gibi temel ihtiyaçların yanı sıra eğitim ihtiyaçları ve sorunları da ortaya çıkmaktadır (Emin, 2016: 7). Savaştan kaynaklı sebeplerden ötürü seçme imkanına sahip olmadan sığınmacı konumuna düşerek ülkemize sığınan milyonlarca Suriyeliye yönelik Türkiye devleti ilk günden beri insani hassiyetleri ön plana alarak uygulamaya koymuş olduğu sosyal politikalar çerçevesinde, bu insanların hayat şartlarını iyileştirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda sosyal politika uygulamalarına ayrılan bütçeler savaşın uzun soluklu belirsizliğinden kaynaklı olarak, politika uygulayıcı ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır.

2011'de Suriye'de iç çatışma ve savaşla beraber ortaya çıkan sonuç Türkiye yüzbinlerce Suriyeliye kapılarını açmıştır. Resmî rakamlara göre yine 2012 yılında Türkiye'ye gelen Suriyelilerin sayısı 14 bin civarındayken, 2019 yılı mart ayı kayıtlarına göre 3 milyon 642 bin 738'e ulaşmıştır (www.goc.gov.tr, 2016). AFAD aracılığı ile kurulan geçici barınma merkezlerinde bulunan Suriyeli sayısı 300 binlere ulaşsa da Mart 2019 tarihi itibarıyla 140 binli rakamlara düşmüştür. Kalan yaklaşık 3,5 milyon sığınmacı kamp dışında yaşamlarını sürdürme yoluna gitmişlerdir. Başka bir deyişle, Mart 2019 itibarıyla Türkiye de bulunan Suriyelilerin yaklaşık yüzde 95'i ülkenin farklı illerinde kampların dışında bir yaşam sürmektedir. Suriyelilerin yoğunlaştığı ilk üç il İstanbul, Şanlıurfa ve Hatay illeridir. Suriyeliler 82 milyonluk Türkiye nüfusunun yüzde 4,44'lük kısmına karşılık gelmektedirler (www.goc.gov.tr, 2016). Ayrıca nüfusu 142 bin olan Kilis vilayetinde yaşayan 117 bin Suriyeli şehrin nüfusuyla karşılaştırıldığında yüzde 82'lik bir orana karşılık gelmektedir. Ek olarak, resmî açıklamaya göre, Türkiye'ye Şubat 2015 itibarıyla Suriyelilere yönelik yaptığı harcama yaklaşık 8 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Fakat bunun yanında uluslararası bağışçılardan alınan toplam para, katkılarla beraber ancak 300 milyon dolar seviyelerinde kalmıştır (Theirworld ve A World at School, 2015; akt., Emin, 2016: 11). Bu rakamlar 2016 sonrası katlanarak devam etmiştir. Bu rakam 2019 yılına geldiği zaman 30 milyar dolar seviyesine ulaştığı ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2018). Türkiye'nin kendi iç dinamikleriyle kontrol altına almaya çalıştığı kriz bir süre sonra kaynaklar üzerinde oluşan ekonomik baskılardan dolayı ülke içi çözüm önerilerinden ziyade bu insanların göç etmek zorunda kalmış oldukları topraklar üzerinde çözüm politikaları üretmeye itmiştir.

Sonuç olarak Türkiye özelinde Suriyeli sığınmacılara yönelik gerek maddi gerek manevi pek çok sosyal politika ve yaşam alanı iyileştirme uygulamaları ile sığınmacı statülerinden kaynaklı problemleri giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan sosyal politikalar içerisinde öne çıkan en önemli uygulamaların başında eğitim alanında yapılan çalışmalar gelmektedir. Nitekim Suriye krizinde çözümün ve toplumsal istikrarın henüz ufukta belirsizliğini yoğun olarak koruduğu zamanlar sürerken, gündelik hayat içerisinde kendi kültürel habituslarından soyutlanarak yeni bir kültürel normlar dünyasına giren sığınmacıların yaşama ve hayata adaptasyonları eğitim süreciyle mümkün olabilmektedir. Bundan ötürü sığınmacıların çocuklarının kayıp nesil olmamaları adına en başta eğitim alanında seferberlik yapılmıştır. Sonra ki süreçte bu insanların sağlık alanından yararlanarak ve sürece beşeri sermaye sahibi

olan insan kaynağının da dahil edilmesiyle beraber şartlar iyileştirilemeye çalışılmıştır.

Fırat Kalkanı Bölgesi ve Yeniden Yapılandırma Süreci

26 Ağustos 2016 tarihinden başlayıp, Mart 2017 tarihine kadar devam eden Fırat Kalkanı Harekâtı neticesinde terörden temizlenen ve tamamı Türkiye'nin Gaziantep ve Kilis şehirlerinin karşısında bulunan 2055 kilometre karelik alan, Fırat Kalkanı Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bölgede bulunan önemli yerleşim yerlerinden biri olan Azez ve çevresi harekât öncesinde de muhalif grupların kontrolünde bulunsa da şu an bölge dâhilin de tanımlanmaktadır. Harekâtın hemen akabinde güvenlik ve istikrara kavuşan bölgede Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının teşvik ve koordinasyonu ile mahalli meclis adıyla adlandırılan yerel otoriteler teşkil edildi. Suriye iç savaşının başlamasıyla beraber muhaliflerin kontrolü altına geçen bölgelerde mahalli meclis modeli zaten uygulanmaktaydı. Fakat harekât öncesi dönemde tamamen Özgür Suriye Ordusuna dâhil olan askerî grupların kontrolü altındayken, harekât sonrası Türkiye'nin de yönlendirmesi ile birlikte tamamen sivil bir yapılanma olarak tasarlandı. Fırat Kalkanı Bölgesinde bulunan yerleşim yerlerinin tamamında kurulan bu mahalli meclisler, uzun yıllardan beri devam eden iç savaş ve bölgeye hâkim olan terör grupları nedeniyle işleyemez hale gelen temel kamu hizmetleriyle bölge halkının buluşması noktasında önemli faaliyetleri hayata geçirerek devam ettirmektedirler.²

Bölgede nüfus yönünden daha büyük olan dokuz yerleşim yerinde kurulan mahalli meclislerin dışında daha küçük ölçekli yerleşim yerlerinin mahalli meclisleri kendisine yakın büyük mahalli meclislere bağlı olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Bahsedilen büyük yerleşim yerleri; El- Bab, Cerablus, Azez, Mare, Bzaa, Kabbasin, Akhtarın, Soran ve Çobanbey'dir. Mahalli meclisler kurulduğu yerde bulunan büyük ailelerin kendi aralarında belirledikleri kanaat önderleri niteliğinde şahısların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Örneğin Azez şehrinde bulunan 150 büyük aile kendi aralarında 15 aile belirlemiş, bu 15 ailede kendi içerisinde mahalli meclis üyeliği için bir kişi seçmiştir. Böylelikle Azez mahalli meclisi 15 kişiden oluşan üyeleri belirlenmiştir. Mahalli meclisler başta belediyeçilik faaliyetleri olmak üzere birçok kamu hizmetinin yürütülmesini organize etmektedir. Meclis üyeleri, eski görevleri ile bağlantılı olarak meclis faaliyetleri içerisinde görev almaktadırlar. Örneğin daha öncesinde millî eğitim müdürü veya okul müdürü

² Azez mahalli meclis başkanı ile yapılan görüşme, Azez, Nisan 2019.

gibi bir görevde buluna bir şahıs meclis içerisinde eğitim işlerinden sorumlu olarak yer alırken, eski bir başhekim veya sağlık yöneticisi olan bir kişi ise mahalli meclis içerisinde sağlık çalışmalarını yürüten pozisyonda yer almaktadır. Mahalli meclislerde bulunan üyelerin sorumluluk sahası içerisinde; ofisler ve müdürlükler bulunmaktadır.³

Genel itibariyle her yerde aynı biçimde olmasa da meclisler içerisinde eğitim, sağlık, din işleri, gençlik ve spor, sosyal yardımlaşma vb. alt görev yapılanması bulunmaktadır. Toplamda 13 ofisten meydana gelen Azez Mahalli Meclisi'nin yapılanması bu ofislerin altında işleri kolaylaştırmak için ofislerin altında da bazı iş kolları oluşturularak daha etkin hizmet koordinasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında hizmetler ofisinin altında dört adet ayrı hizmet birimi yer almaktadır. En fazla alt hizmet birimine sahip olan ofis hizmetler ofisidir. Hizmetler ofisinin alt hizmet kolları ise; belediye hizmetleri, telefon hizmetleri, sivil savunma hizmetleri, su işleri hizmetleri yer almaktadır.⁴

Yerel meclisler eliyle sahada yapılan çalışmalar Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının koordinesi ile yürütülmektedir. Bölgede yürütülen çalışmalarda görev alan Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının kendi bünyelerinde çalışmaları koordine eden görevlileri bulunmaktadır. Fırat Kalkanı Bölgesi yürütülen çalışmalar noktasında iki ayrı bölge olarak değerlendirilmiştir. Cerablus ve El-Bab Gaziantep Valiliği, Çobanbey, Azez ve Mare ise Kilis Valiliği tarafından koordine edilerek çalışmaları yürütülmektedir. Bölgeye yönelik Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının yaptığı tüm faaliyetler her iki valiliğin bünyesinde görevli olan vali yardımcılarının koordinesinde yürütülmektedir. Ayrıca her iki valiliğe bağlı olarak bölgede ki çalışmaların koordinasyonunda görevli kaymakamlar da bulunmaktadır. Bu Vali yardımcılarını ve kaymakamlar sorumlu oldukları bölgelerle veya konularla ilgili olarak mahalli meclisler eliyle yürütülen çalışmaların koordinesini sağlarlar. Bununla birlikte bölgede çalışma yürüten kurumların danışman statüsünde yapılan çalışmaların koordinesinde görev alan çalışanları bulunmaktadır.⁵

Bölgede ki nüfus hareketliliğine yönelik kesin bir rakam ortaya koyacak veri bulunmamaktadır. Fakat bölgeye yönelik faaliyet yürüten kurum ve kuruluş yetkililerinin tahminlerine göre harekât öncesinde Fırat Kalkanı Bölgesinin toplam nüfusu 100 bindi. Suriye de başlayan iç savaş sonrası Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan yakla-

³ Azez mahalli meclis başkanı ile yapılan görüşme, Azez, Nisan 2019.

⁴ El-Bab sosyal hizmetler müdürü ile yapılan görüşme, El-Bab, Nisan 2019.

⁵ Bölgede görevli yetkililerle yapılan görüşme, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

şık 4 milyonluk Suriyeli içerisinde hareket ile bölgenin huzur ve istikrara kavuşmasıyla beraber Mart 2019 itibariyle 300 binin üzerinde Suriyelinin bölgeye geri dönmüş ve bu geri dönüş süreci devam etmektedir. Gönüllü olarak ülkelerine geri dönen bu Suriyeli kesiminin büyük bir çoğunluğu iç savaş öncesi şu an Fırat Kalkanı Bölgesi olarak adlandırılan yerleşim yerlerinde ikamet eden kişiler olduğu görülmüştür. Yani Türkiye’de Suriye’ye yönelik geri dönüş katılan nüfus büyük miktarda temizlenen kendi yerleşim bölgesine dönüş sağlayan kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bölgede bulunan mahalli meclis yetkilerinden alınan bilgiye göre geri dönen insanların büyük çoğunluğunun terörden temizlenen bölgede ki mal ve gayrimenkullerine sahip çıkma düşüncesi, geri dönüş yol açan temel etmen olarak belirttiklerine dair bilgi alınmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de sığınmacı statüsünde yaşamlarına devam eden Suriyeliler için Türkiye’de var olan başta ekonomik yaşam olmak üzere şartların zor olması da geri dönüş süreci üzerinde etkindir. Bölgede kesin geri dönüş yapan Suriyelilerle yapılan görüşmelerde de geri dönüş sebebi olarak ya bölgede bulunan mal ve gayrimenkullere sahip çıkma düşüncesi ya da Suriye’nin Türkiye’ye göre ekonomik açıdan koşulların daha uygun olmasının geri dönüş üzerinde etkin olduğu anlaşılmıştır.⁶

Suriye’de iç savaş halen devam etmektedir. Ülkenin birçok bölgesinde aktif olarak muhalif-rejim ve destekleyici güçler, koalisyon- IŞİD, PYD/YPG- IŞİD, muhalif-PYD vb. çatışmaların sürdüğü gözlenmektedir. Başta bu aktif çatışma bölgelerinde yaşayan savaş ve savaş ortamından bıkmış fakat ülke dışına çıkamayan insanlar için Fırat Kalkanı Bölgesi bir umut ışığı konumuna gelmiştir. Eğitim-öğretim, sağlık gibi temel kamu hizmetleri bir tarafa can güvenlikleri dahi bulunmayan çatışma alanlarından Suriye içerisinde örnek bir konuma yükselen Fırat Kalkanı Bölgesi’ne doğru güçlü bir göç dalgası devam etmektedir. Yine net olarak tespit etmek mümkün olmasa da bölgede ki yetkililerin aktardığı verilere göre yaklaşık 600-700 bin insanın Suriye’nin farklı bölgelerinden gelerek Fırat Kalkanı Bölgesine yerleşmişlerdir.⁷

Yukarıda da bahsedildiği gibi Fırat Kalkanı Bölgesinde yaşayanları üç grupta sınıflandırabiliriz. 1. grupta harekâttan önce de (IŞİD zamanında) bölgede yaşayanlar. 2. grupta harekâttan sonra gönüllü olarak Türkiye’den bölgeye geri dönenler. 3. grupta harekât sonrası Suriye’nin farklı bölgelerinden bölgeye göç edenler. Bu sayılanlardan 1 ve 2. grupta olanların büyük çoğunluğu zaten geçmişten yana bu bölgede

⁶ Saha da yapılan gözlemler sonucu elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

⁷ Saha da yapılan gözlemler sonucu elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Bu insanların büyük bir çoğunluğu bölgede kendi barınma imkânlarına sahip oldukları alanlarda ikamet etmektedirler. Fakat 3. grupta sayılanların büyük bir çoğunluğunun ne kendilerine ait bir barınma yerleri ne de bu barınma yerine sahip olacak maddi imkânları bulunmamaktadır. Bölgede nüfusun çok hızlı bir biçimde artması ve çok fazla savaş gören bölgede barınma alanlarının tahrip olmasından kaynaklı konut ücretleri yüksek oranlarda artmıştır. Bu nedenlerden ötürü bölgeye Suriye'nin farklı yerlerinden göç eden insanların çoğunluğu bölgede sivil toplum kuruluşları tarafından kurulan kamplarda yaşamaktadırlar.⁸

Fırat Kalkanı Bölgesinde 32 adet kamp bulunmaktadır. Kampları kendi arasında 3 farklı sınıfa ayırabiliriz. 1 düzenli konteyner kentler, 2 düzenli çadır kentler ve 3 olarak da düzensiz çadır kentler. Bölgede bulunan kampların sadece 5 tanesi konteyner kenttir. Büyük çoğunluğu Türk veya farklı Müslüman ülkelerden sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulmuştur. Düzenli kampların kendi içerisinde okulu, hastanesi, su deposu bulunan kampların başında sivil idareciler bulunmaktadır. Düzensiz kamplar ise insanların kendi kendilerine oluşturdukları ve bölgede yoğun olarak yetişen zeytin ağaçlarının çevrelerini çevirerek oluşturdukları alanlardır.⁹

Mart 2019 itibariyle Fırat Kalkanı Bölgesi'nde halen bitmeyen nüfus hareketlilikleri olup, yaklaşık 100 bin harekât öncesinde bölgede yaşayan, yaklaşık olarak 300 bin Türkiye'den geri dönen, yaklaşık 700 binde Suriye'nin farklı bölgelerinden insanların gelmesiyle Fırat Kalkanı Bölgesi'nin 1,1. milyon civarında bir nüfusa ev sahipliği yaptığı düşünülmektedir.¹⁰ Harekâtın sona erdiği 2017 Şubat ayından 2019'un Şubat ayına kadar geçen 2 yıllık süre zarfında bölgeye yönelik göç dalgası zaten terör örgütleri döneminde yıkıma uğrayan temel kamu hizmetinde doğan ihtiyacı artırarak büyümesine neden olmuştur. Defalarca farklı gruplar arasında meydana gelen çatışmalara şahitlik eden Fırat Kalkanı Bölgesi hızla artan nüfusuyla birlikte Suriye içerisinde farklı bir konuma gelmiştir. Bölge harekât sonrası muhalif grupların daha önce alıştığı üzere askeri grupların yoğun olarak etkisi altındaydı. Bölgede muhalif askerî güçlerin etkin olmasının yeniden yapılandırma süreci içerisinde bir sorun teşkil ettiğinin tespiti üzerine çeşitli adımlar atıldı. Öncelikle daha önce de değinildiği üzere mahalli meclisler ÖSO kontrolünden çıkartılarak, sivilleştirilmeleri sağlandı. Bununla beraber ÖSO'ya bağlı askerler şehir merkezlerinden çıkartılarak kendi karar-

⁸ Saha da yapılan gözlemler sonucu elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

⁹ İHH bölge koordinatörü ile yapılan görüşme, Kilis, Nisan 2019.

¹⁰ Bölgede görevli yetkililerle yapılan görüşme, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

gâhlarında konuşlandırılmıştır. Şehir merkezlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla sivil polis teşkilatı (şurta-i medeni) oluşturuldu. Bununla beraber kırsal alanlarda güvenliği sağlamak için jandarma teşkilatı (şurta-i askeri) görevlendirildi. Yerleşim yerlerinin giriş çıkışlarında güvenlik amacıyla oluşturulan kontrol noktalarında jandarma teşkilatı görevlileri görev yapmaktadır.¹¹

Eğitim

2017 yılının mart ayında sona eren Fırat Kalkanı Harekâtı'nın sonrasında 2017'nin bahar aylarında harekât ile terörden kurtulan ilk bölge olan Cerablus'tan başlamak üzere bölgeye yönelik eğitim çalışmaları başladı. Suriye'de halen devam etmekte olan iç savaş sebebiyle, savaşın başladığı 2011 yılından harekâtın başladığı tarih olan 2016'ya kadar eğitim ve öğretim hizmetleri diğer birçok kamu hizmeti gibi akamete uğramıştır. Bölgede harekât öncesi bulunan öğrenci potansiyelinin birçoğu savaş dönemi içerisinde okula gidememiş, okuma yazma dahi öğrenememiş kişilerden oluşmaktadır. Zaten Fırat Kalkanı Bölgesi de dâhil olmak üzere Suriye tarihi boyunca ülke genelinde eğitim çalışmaları iç savaş ihmal edilmiştir. Yıllarca devam eden iç savaşta da iyice hasar görmüştür.

Fırat Kalkanı Bölgesinde harekât sonrası eğitim çalışmalarına dair yapılan gözlemlerde bölge genelinde okulların %12'sinin (34) tamamen yıkıldığı, %42'sinin (101) ağır hasarlı olduğu, %13'ünün (36) hafif hasarlı, %8'inin (24) ise hiç okul olmaması nedeniyle çadır vb. yerlerde eğitim çalışmalarını yürütülmeye çalışıldığı, %4'ünün (11) STK'lar tarafından temin edilen konteyner derslik şeklinde olduğu, %11'inin (36) bölgeye başka yerlerden göç edenlerin ikamet amacıyla kullandığı sadece %10'nun ise küçük onarımlarla kullanılabilir hale geleceği görülmüştür. Bu okulların hemen hemen hiç birisinde sıra dâhil hiçbir eğitim araç ve gereçlerin olmadığı, savaş döneminde ve sonrasında okullardaki araç ve gereçler yakılarak yok edildiği gözlemlenmiştir. Okullarda kalorifer sisteminin olmadığı, elektrik ve telefonun bulunmadığı, kanalizasyon ve su tesisatının kullanılamaz halde olduğu gözlemlenmiştir. Geçmişe yönelik öğrencilere ait herhangi bir kayda ulaşılamamıştır. Bunun yanında iç savaş öncesi dönemde Suriye yönetimi tarafından öğretmenlere nitelikli denebilecek düzeyde maaş verilmemesi sebebiyle öğretmenlerin ek işler ile uğraşmalarının eğitim hayatını olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Ayrıca harekât öncesinde bölgeye farklı ülkelerden gelen STK'lar tarafından başlatılıp, harekât

¹¹ Mahalli meclis yetkilileri ile yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

sonrasında da devam edilen eğitim çalışmalarının da bulunduğu, bu durumda eğitimin birliği noktasında bütünlüğe zarar verdiği tespit edilmiştir. Suriye'deki çatışma bölgelerinden Fırat Kalkanı Bölgesine göç eden kişilerin yoğun olarak bulunduğu başta Azez kamplar bölgesi olmak üzere öğrencilerin derme çatma çadırlarda ve zeytinliklerin üstüne gerilen brandaların altında eğitim imkânına ulaşmaya çalıştıkları tespit edilen bir başka husustur.¹²

Harekât akabinde bölgedeki eğitim çalışmalarına yukarıda ifade edildiği gibi çok zorlu şartlar altında başlanılmıştır. Türkiye'nin görevlendirdiği ilgili eğitim koordinatörleri ile bölge mahalli meclislerinin eğitim sorumluluklarının koordinesinde ilk olarak bölgenin temel ihtiyaçları tespit edilmiştir. Bu çerçevede kullanılabilir durumdaki derslik ve okullar tamir, bakım ve onarıma ihtiyaç duyan okulların donatım ihtiyaçları, eğitim ve öğretimle ilgili öğrencilerin ders araç-gereçleri ve bölgede ki derslerin devam edebilmesi için gerekli personel ihtiyacı tespit edilmiştir. Mahalli meclisler bölgede ki öğretmen ihtiyacına binaen personel ilanına çıktılar. Bu çerçevede daha önceden öğretmenlik görevinde bulunmuş ya da eğitime dair formasyonlarını ispat edebilen 6572 kişi verilen hizmet içi eğitim sonrasında göreve başlamışlardır. Okullarda ihtiyaç duyulan donatım, ders kitabı vb. eksikliklerin tespiti yapılarak bu ihtiyaçların giderilmesi adına çeşitli ulusal ve uluslararası STK'ların da katkılarıyla 628 bin set Arapça ders kitabının basımı gerçekleştirilerek bölgede ki öğrencilere dağıtımı sağlandı. Fırat Kalkanı Bölgesinde 2017-2018 eğitim yılında Suriye'nin genelinde uygulanan 6+3+3 eğitim sistemi yürütülmektedir. Eğitim dili Arapça olmakla beraber resmî tatil günleri cuma ve cumartesi günleridir. Bölge genelinde ders programına eski programa ilave olarak Türkçe dersi eklenmiştir. Bölgede eğitim ve öğretim faaliyetlerini organize etmeye yönelik hazırlanan mevzuatlar bölge meclislerinde onaylanarak uygulamaya konulmuştur. Bölgede iç savaş öncesinden kalan şeriat mektepleri Türkiye'de ki imam hatip ortaokulu ve liseleri örneğine göre yeniden dizayn edilmiştir. Bölgede hasar durumları tespit edilen okulların onarım çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca tamir ve bakımı yapılan okulların donatım malzeme ihtiyaçları ve diğer gerekli olan ihtiyaçları giderilmiştir.¹³

Fırat Kalkanı Bölgesinde yetişkinlere yönelik olarak halk eğitim çalışmalarını koordine etmek üzere beş bölgede halk eğitim merkezi oluşturulmuştur. Bölgenin ihtiyaçlarına uygun olarak kuaförlük, di-

¹² Bölgede görevli yetkililerle yapılan görüşme, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

¹³ Bölgede görevli yetkililerle yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

kiş-nakış, el işi, Türkçe, hat, telefon tamirciliği ve bilgisayar tamirciliği kursları açılmıştır. Dokuzuncu sınıfı bitiren ve eğitime en az 3 yıl ara vermiş öğrenciler ile 12. Sınıftan mezun olmuş öğrencilere yönelik Bakalorya (lise bitirme) sınavı organize edildi. 3500 öğrencini katıldığı bu sınav neticesinde öğrencilerin eğitimlerine dair uluslararası geçerliliği bulunan bir transkript verildi. Bunun yanında bölge öğrencilerine yönelik rehberlik araştırma merkezleri, eğitim faaliyetlerinin denetimi ve öğretimsel rehberlik amaçlı maarif müfettişliği sistemi kurma çalışmaları devam etmektedir.

Adalet

Diğer pek çok kamu hizmetinde olduğu gibi adli işler de iç savaşla beraber işleyemez hale gelmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı sonrası terörden temizlenen bölgede yeniden tesis edilmesi gereken alanlardan birisi de adalet mekanizmasıydı. Bir bölgede insanların karşılıklı olarak güven içerisinde yaşayabilmeleri için gereken şartlardan biri de sağlıklı işleyen bir adalet sisteminin olmasıdır. Bu düşünceyle harekâtın hemen sonrasında bölge genelinde işleyen bir adalet sistemi hayata geçirilmesi için çalışmalara başlanmıştır.

Türkiye'nin ilgili kurumlarının koordinatörlüğünde bölgede önemli yerleşim birimlerinde adliye binaları tesis edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Çobanbey, Kabbasin, Mare, El-Bab, Cerablus, Azez, Soran ve Bzaa adliyeleri faaliyete geçmiştir. Harekât sonrası kurulan adli sistemin personel ihtiyacına binaen harekât sonrası dönemde bölgede ikamet eden ya da Türkiye de geçici koruma statüsünde bulunan eski hâkim, savcı ve avukatlar arasından seçilen 47 adet hâkim ve savcı bölgede kurulan adliyelerde görev yapmaya başlamıştır. Adalet mekanizmasının genişlemesiyle beraber doğan istinaf mahkemesi ihtiyacına binaen Çobanbey de istinaf mahkemesi kurulmuştur. Bölgede ki adli süreçlerin son karar mercii konumunda olacak Yargıtay ise yine Çobanbey de kurulmuş olup bir başkan 2 üye bir başsavcıdan oluşarak sadece Fırat Kalkanı Bölgesi'ne değil Zeytindalı Harekâtı sonrası terörden arındırılan Afrin bölgesine de hizmet vermektedir. Bölgede görev yapan hâkim ve savcıların sicil sistemleri kurulmuş olup konu ile ilgili teftiş kurulu tesis edilmiştir. Hâkim ve savcılarının izin ve geçici yetki işlemlerini yerine getirmesi için hâkimler ve savcılar kurulu kurulması çalışmaları devam etmektedir. Fırat Kalkanı Bölgesinde birçoğu iç savaş öncesi dönemden kalmış toplam dört cezaevi bulunmaktadır.¹⁴

¹⁴ Bölgede görevli yetkililer ile yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

Suriye’de genel itibariyle 1948 sistemi olarak adlandırılan ve büyük bir çoğunluğu Fransız kanunlarından uyarlanan bir kanunlar bütünü uzun yıllar uygulandı. Bu kanunlar özü itibariyle Fransız kanunlarından esinlendiğinden modern bir yapı arz etmekteydi. Fakat sonra ki süreçte Esad dönemi ile birlikte bu kanunlar üzerinde ciddi değişiklikler yapılmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtı sonrası bölgede kurulan adalet sisteminde bahsi geçen 1948 sistemi yasalarının uygulanmasına karar verilmiştir.¹⁵ Bu kanunlar;

1. Hukuk Mahkemeleri: Sulh Hukuk Mahkemesi, Asliye Hukuk Mahkemesi; Bu mahkemeler medeni kanunu (84 No’lu/1949), Hukuk mahkemesi kanunu (84 No’lu/1953) ve Deliller Kanunu’nu (359 No’lu/1947) uygulamaktadırlar.
2. Ceza Mahkemeleri: Sulh Ceza Mahkemesi, Asliye Ceza mahkemesi, Tahkikat Hâkimi, İhale Hâkimi, Ağır Ceza Mahkemesi; Bu mahkemeler, Ceza Kanunu (148 No’lu /1949), Ceza Mahkemesi Kanunu’nu (112 No’lu / 1950) uygulamaktadır.
3. Aile Mahkemesi: Aile Mahkemesi; Aile mahkemesi Kanunu’nu (59 No’lu / 1953) uygulanmaktadır. Kanunda ki hükümler Mecelleden alınmadır. Kanunda hüküm bulunmayan durumlarda Mecelle de yer alan hükümler uygulanmaktadır.

Bölgede avukatlık meslek örgütü olarak iç savaş öncesi dönemden kalan baro fiilen devam etmektedir. Fırat Kalkanı Bölgesinde 2018 yılının son aylarında bu bölge içerisinde mahalli meclislerin kararlarına aykırı hareket eden çete ve mafya tipi oluşumlara karşı bölgede bulunan savcıların almış oldukları kararlarla düzenlenen operasyonlar bölgede tesis edilen adalet mekanizmasının göstergesi olmuştur (www.m.sabah.com.tr, 2018).

Fırat Kalkanı Bölgesinde hayatın normalleşmesi için mülkiyet problemlerinin çözülmesi ve tapu kadastro sisteminin işler hale gelmesi gerekmektedir. Suriye’de rejim zamanında noterlik vazifesini, adliyeler bünyesinde görev yapan, başında bir avukatın olduğu Katibil Adil denen yapılanmalar tarafından yürütülmekteydi. 2010 yılında başlayan iç karışıklıklar sonrası bu yapı tamamen ortadan kalkmıştır. Katibil Adil tarafından belli başlı hizmetler yapılmaktaydı. Her türlü resmî belge ve sözleşmeyi tanzim etmek, araç ve gayrimenkul satış ve kira sözleşmeleri yapmak, miras belgelerini şeriat mahkemelerinin yetki-

¹⁵ Bölgede görevli yetkililer ile yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Mart 2019.

lerini ihlal etmeden düzenlemek, taahhüt, tebligat, uyarı vb. belgeler düzenlemek, çevirileri yeminli tercümanlar yardımıyla belgelemek, gerekli hallerde kimlik tespiti yapmak, yurtdışına verilmiş farklı dillerde ki vekâletleri, Arapçaya çevirip onaylamak. Katibil Adil yaptığı işlemler sırasında, ilgililer yabancı veya dilsiz ise işaret uzmanı, tercüman vb. yardımcıları kullanabilirler. Katibil Adil tarafından verilen belgeler resmi olup sahtecilik dışında itiraz edilemez. Suriye’de taşınmaz işlemlerinde, Türkiye’deki aksine ifraz işlemi yapılmadan, yapılaşma yapılabilen ve bu alanlarda hisseli satışlar Katibil Adil’de düzenlenen sözleşmeler uyarınca yapılmaktadır.

Harekât sonrasında kurulan yapılanma içerisinde adliyelere bağlı Katibil Adil uygulaması yeniden hayata geçirilmiş ve bölgede yaşayan insanların her türlü tapu ve noterlik işlemlerini yapmaları sağlanmıştır. Bölgede yeniden faaliyete geçirilen Katibul’adl’ler ile birlikte bölgede açılan adalet saraylarında Emlak İşleri Dairelerinin kurulması süreci de başlamıştır (al-Khateb, al-monitor, tarih yok). Fırat Kalkanı yerleşim bölgelerinde kurulan mahalli meclislerde adli işlere dair herhangi bir sorumlu bulunmamaktadır. Ayrıca bölgede mahalli meclislerin oluşturduğu bütçe gelir gider sistemi içerisinde adli işlere dair gelir giderler de yoktur. Adalet hizmetleri, insanların suç duyurusunda bulunmak ya da dava işlemlerini yürütmek için ödedikleri harçlarla finanse edilmektedir. Bu yönüyle güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda bölge içerisinde yargı erki yasama ve yürütmeyi elinde bulunduran mahalli meclislerden ayrı pozisyonda bulunmaktadır.¹⁶

Ekonomik Hayat

Fırat Kalkanı Bölgesi’nin iç savaş öncesi dönemde de temel geçim kaynakları tarım ve endüstriyel tarım ürünleriydi. Suriye’de ticaretin gelişmiş olduğu bölgelerin başında Halep şehri gelmekteydi. Bu durum iç savaş öncesi yoğunken iç savaştan kaynaklı olarak bir azalma meydana gelmiştir. Fırat kalkanı bölgesi de iç savaş öncesi Halep vilayeti sınırları içerisindeydi. Ticaret bu bölgede yaşayan insanların geçmişten gelen bir uğraş alanıydı. Bölgede de yoğun olarak; buğday, arpa, patates, Antep fıstığı ve soğan ile birlikte zeytin üretimi başta gelen tarımsal ürünlerdir.¹⁷ Fırat Kalkanı Bölgesi içerisinde bulunan El-Bab şehri ise iç savaş öncesi Suriye’nin genelinde sanayi üretimi noktasında önem arz eden bir konumda yer almaktaydı. Harekât öncesi nitelikli nüfusun bölgeden başka yelere göç etmesinden kaynaklı

¹⁶ Mahalli meclis yetkilileri ile yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

¹⁷ Sahada yapılan gözlemler sonucu elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

olarak büyük oranda durma noktasına gelen sanayi üretimi harekâtın sonra bölgenin yeniden yapılanması ile canlanmaya başlamıştır.

Din Hizmetleri

Terörün tahrip ettiği bu bölgelerde harekât sonrası din hizmetleri de sunulmaya başlanmıştır. Bölgede bulunan kurum ve kuruluşların koordineli bir şekilde yürüttüğü faaliyetler, din hizmetleri, eğitim ve insani yardımlar gibi pek çok husus yapılan faaliyetlerin içeriğini oluşturmaktadır. Yürütülen çalışmalarla bir taraftan hasara uğrayan ve tahrip edilen ibadethanelerin onarım ve yeniden inşası için çalışmalar yürütülürken diğer taraftan incinmiş zihinler ve gönüllerin, yara alan dini değerlerin ve akamete uğrayan sosyal hayatın iyileştirilmesine yönelik çalışmalar da sürdürülmektedir (Albayrak, 2018: 10). Bölgede PKK/PYD terör örgütünün dini sosyal hayattan dışlayıcı tutumlarının yanında İŞİD gibi dinin en radikal yorumlarıyla toplumu şekillendirme faaliyetleri dini değerler ve dini hayat üzerinde ciddi tahribatlara neden olmuştur. Bu durumdan ötürü bölgede yürütülen dini hizmetler ve faaliyetler tahribata uğrayan İslam inanç ve geleneklerinin yeniden sosyal hayata entegrasyonunda önem arz etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bölgeye yönelik yapılan dini hizmetler faaliyet raporu inceleme açısından elimizde ki sınırlı kaynaklardandır. Bu kaynaktan elde ettiğimiz veriler ışığında bölgeye yönelik yapılan saha gezisi neticesinde elde ettiğimiz gözlemlerle faaliyet raporundaki bilgileri pekiştirdik. Aynı zamanda bölge ziyaretimiz esnasında dini hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu koordinatörlerle de hizmetler üzerine mülakatlar gerçekleştirdik. Bu şekilde din hizmetlerinin harekât öncesi ve sonrası genel görünümü daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Terör unsurları tarafından bölgede ki ibadethaneler, dini değerler, eğitim kurumları, sağlık müesseseleri, sosyal tesisler, işyerleri ve konutlar da dahil olmak üzere pek çok alanda maddi hasar meydana getirilmiştir. Fırat Kalkanı Bölgesinde pek çok ibadethane ve cami tahribata uğrayarak kullanılamaz hale getirilmiştir (Albayrak, 2018: 13-15).

Fırat Kalkanı Harekâtı sonrası Fırat Kalkanı bölgesi olarak adlandırılan bölgede meydana getirilen din hizmetleri genel olarak cami ve Kur'an kursu binalarının onarım ve inşasına yönelik faaliyetler başta olmak üzere diğer din hizmetlerini de kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Nitekim bölge terör yapıları kontrolünderken bu oluşumlar dini yapıları da hedef alan eylemler içerisinde hareket etmekteydiler. İbadet özgürlüğü terör yapıları tarafından kısıtlanan ya da farklı biçimde baskılanan yöntemlerle engellenmekteydi. Terör

unsurları kontrolünde bulunan bölgede tarihsel önemi bulunan pek çok cami tahrip edilmiştir. Terör unsurlarınca tahrip edilen ve yıkılan cami ve ibadethanelerin bakım ve tadilatı din hizmetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dini hayatın gündelik rutinine kavuşması adına camilerin yapım ve onarımına yönelik faaliyetler sürdürülmektedir (Albayrak, 2018: 16).

Yapılan onarım ve tadilat faaliyetleri kapsamında; Cerablus, Azez, El-Bab, Rai, Mare, Türkmenbareh, İhtimlat ve Ahterin bölgelerinde 108 adet caminin onarımı yapılmıştır. Onarımları için planlama yapılan Savran, Ahterin, Çobanbey, Mare ve Azez köy ve beldelerinde bulunan 160 adet caminin tadilatı için keşif ve tespit çalışması yapılmıştır. Diğer planlamalar çerçevesinde Cerablus ve El-Bab köy ve beldelerinde camilerin tadilat ve onarımları için tespit çalışmaları yapılmıştır. Azez, El-Bab ve Cerablus bölgelerinde yer alan müftülük binaları yeniden yapılmıştır (Albayrak, 2018: 17). Yapılan hizmetlerle bölgenin harekât öncesi terör unsurlarının kontrolündeyken sadece dini alanda yol açmış oldukları tahribatın boyutu anlaşılmaktadır.

Bölgede gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden bir diğeri şiddet eğilimli sözde dini akımlarla mücadele kapsamında ki faaliyetlerdir. Terör örgütlerinin baş vurdukları temel araç şiddettir. Şiddet üzerinden kendi dünyalarını kurarak toplumu yönlendirmeye çalışırlar. Amaçlarına ulaşmak için şiddet aracılığıyla her türlü katliam ve vahşet gösterisinde bulunmaktan çekinmezler. Gençleri de kendi amaçları için kullanmak adına onlara kin, nefret ve şiddet aşılıyarak zihin ve gönül dünyalarına girmeye çalışırlar. İslam adı altında dini değer ve kavramları, cihat, hilafet, ümmet vb. söylemleri ideolojisine yerleştirerek istismar eden örgütlerin en başında IŞİD gelmektedir. Bu yapı İslam adı altında örgütlenerek asıl eylemlerini müslümanlara yönelik gerçekleştirdiği şiddet ve vahşet eylemleriyle tezat meydana getirmektedir. İslamofobi'nin dünyada yayılmasına eylemleriyle katkı sağlayan bu radikal dini terör yapılanması İslam'a hizmet adı altında tezat gösteren eylemler sergileyerek dini değerlerin içini boşaltmaktadır. Bu radikal dini terör örgütü ideolojisini dini kaynaklardan olan Kur'an ve Peygamber'in sözleri olan hadislerden seçerek bir takım düşünce örüntüleri etrafında şekillendirerek dini yorum ve mezhepten daha çok ideoloji çerçevesinde hareket etmektedir (Albayrak, 2018: 20-21).

Bölgeye götürülen dini hizmetler IŞİD ve diğer terör unsurlarından kaynaklı örülen korku duvarlarının yıkılması, şiddet eğilimi kazanmış kişilerin bu eğilimlerinden arınmasının sağlanması, bölgede şiddet eylemlerine alışmış insanların yeniden karşılıklı güven ilişkilerini esas

alan alışkanlık ve davranışların kazanılmasını amaçlayan faaliyetler yapılmaktadır. Bu bağlamda irşat faaliyetlerinde, Kur'an kurslarında verilen eğitimlerde, Kur'an ve Sünnet bağlamında doğru dini bilgi, 14 asırlık islam medeniyeti geçmişiyle paralel tarihi tecrübe ve güncel gelişmeleri de kapsayan bir üslup ve anlayışla din hizmeti verilmektedir. Bölgede ki kanaat önderleri, itidal sahipleri ve toplumsal kabul görmüş kişilerden yardım alınarak gençler şiddet eylemlerinden uzak tutularak dini kaynak konusunda sahih metinlere ve kaynaklara yönlendirilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bu kapsamda hayata geçirmiş olduğu "Size Hayat Vermesi İçin" adlı bir proje ile Suriyelilerin maruz kalmış oldukları yıkıcı fikir ve kavramların yeniden inşası için sosyal medya önde gelmek üzere internet ortamında yayınlanabilecek 30 Arapça video hazırlamıştır. Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube gibi başlıca sosyal medya ortamları üzerinden bu videolar haftada üçer bölüm olacak biçimde yayımlanmıştır (Albayrak, 2018: 21). Bir alanda meydana gelen bilgi birikimini yok etmek ve yıkmak şiddet temelli eylemlerle birkaç yılı alabilirken, bu bilgi, birikim ve medeniyetin meydana gelmesi yüzyıllara yayılabilmektedir. Bu amaçla Fırat Kalkanı Bölgesi'nde dini yapıların bakım ve onarımından ziyade bölgede yaşayan yerel halkın zihin ve anlam dünyalarında meydana gelen manevi yıkımın giderilmesi daha büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu dini radikal terör örgütleri maddi ve manevi birikimi yıkarak kişilerin kendi amaç ve faaliyetlerini içeren ideolojik dini perspektifi benimsemelerini kolaylaştırmaktadırlar.

Fırat Kalkanı Bölgesinde yapılan faaliyetler arasında yayın hizmetleri de bulunmaktadır. İç savaş süresince örgün eğitimin yanı sıra gündelik hayattaki akış içerisinde sürdürülen dinî yayın hizmetleri de aksamıştır ve insanların bu alanlarda da ihtiyaç duyacakları bir boşluk oluşmuştur. Toplumun dinî konularda yeterli bilgi ve birikime ulaşabilmeleri için yayın faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Dini istismar ve şiddetle mücadele kapsamında hazırlanan yayınlar Arapçaya çevrilerek ücretsiz olarak halka ulaştırılmıştır. Bu kapsamda; İnancım, İbadetim, Ahlakım ve Peygamberim adında kitaplar tercüme edilerek 120.000 adet, Çocuk, Genç ve Aile adında Arapça broşürlerden 60.000 adet, Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi-DEAŞ adlı kitapçık 5.000 adet kadar, El-Fıkıh I-II (Arapça) adlı kitap 10.000 adet kadar ve Yaz Kur'an Kursu Etkinlik Kitabı ile Dinimi Öğreniyorum adındaki kitaplar Arapçaya çevrilerek her birinden 5.000 adet kadar ücretsiz olarak halka ulaştırılmıştır (Albayrak, 2018: 49).

Sosyal Yardımlar

Uzun dönemler IŞİD ve PYD gibi terör örgütlerinin kontrolünde kalan bu topraklarda nüfus her geçen gün eridi, imkânı olan insanlar başta Türkiye olmak üzere farklı yerlere göç etmek zorunda kaldılar. Harekâtın başladığı tarihte bölgede her şeyi ile yardıma ihtiyaç duyan insanlardan başka kimse kalmamıştır. Harekât sonrası Türkiye'den gönüllü olarak dönen insanlar son 7-8 yıl içerisinde birkaç defa zorunlu göç etmek durumunda kalmıştır. Son olarak Türkiye de kurmaya çalıştıkları hayatı bırakarak Suriye'ye geri dönmüşlerdir. Mart 2019 itibariyle bölgenin nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Suriye'nin farklı bölgelerin Fırat Kalkanı Bölgesine göç eden insanlarda her şeylerini arkada bırakmış olmalarından ötürü yardıma ihtiyaç duyacak konuma gelmişlerdir. Buradan hareketle Fırat Kalkanı Bölgesinde yaşayan ve Mart 2019 itibariyle 1,1 milyona ulaşan nüfusun tamamı her ne kadar kendi ülkelerinde can güvenliği içerisinde ve temel kamu hizmetlerine ulaşılabilir bir pozisyonda olsalar da bir takım diğer kaynaklara erişim konusunda yoksun olmalarından ötürü yoksul statüsünde dezavantajlı kişiler konumunda değerlendirilmektedirler.¹⁸

Bölgede yapılan sosyal yardımlar mahalli meclisler eliyle Türk kurum ve kuruluşların aracılığıyla Türk veya yabancı sivil toplum kuruluşlarınca yardım organizasyonları düzenlenmektedir. Gelen yardımların dağıtımı noktasında mahalli meclislerde, sosyal hizmet sorumluları bulunmaktadır. Başta engelli yetim ve yaşlılar olmak üzere incinebilir grupların bulunması ve yardım alacak kişilerin tespit edilmesi mahalli meclisler tarafından yürütülmektedir. Mahalli meclisler çeşitli gelirleri ve yardımlarla kendi bünyelerinde oluşturdukları kaynaklarla çeşitli yardım çalışmalarını organize etmeye başlamışlardır. Bunların dışında halen bölgeye yönelik sosyal yardımlar çoğunlukla İHH, Türk Kızılay'ı ve Türkiye Diyanet vakfı gibi sivil oluşumlar tarafından sağlanmaktadır.¹⁹

Mahalli meclisler bünyesinde sosyal hizmet merkezleri oluşturulması devam etmektedir. Suriye de sosyal hizmet uzmanlığı gibi bir kavram bulunmamaktadır. Harekât sonrası bölgede kurulan sistem içerisinde genel olarak sosyoloji ve felsefe mezunları değerlendirilerek göreve başlayan 30 uzman bu incinebilir grupların tespit edilmesi için çalışmaya başlamıştır. Bölgede kültürel olarak yetim kalan çocukları destekleyici mekanizmalar bulunmaktadır. Her mahallede bulunan yetim o mahallenin önde gelen kişileri tarafından desteklenmektedir.

¹⁸ Sahada yapılan gözlemler ile elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

¹⁹ Sahada yapılan gözlemler ile elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

Mahalli meclislerce kurulan sosyal hizmetler müdürlükleri aracılığıyla Türkiye de uygulanan evde bakım desteği benzeri yatalak hastası bulunanlara kurulan fon aracılığı ile yardım yapılması ön görülmektedir.²⁰ Yetimler yanında engelli Suriyelilere yönelik de program başlatılmıştır. Bu kapsamda engellilere yönelik aile ziyaretleri ve saha araştırmaları yapılarak ihtiyaçlar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Organ kaybı olanlara yapılan katkı kapsamında 65 engel sahibi bireyin protez ihtiyaçları karşılanmış ve ilave protez ihtiyaçları da takip edilmektedir. Ayrıca sağlıklı gıdaya erişim amacıyla Kızılay başta olmak üzere valilik ve belediyeler aşevleri kurarak her gün karşılıksız sıcak yemek dağıtımına başlamıştır. Bir aşevinde günlük ortalama 8 bin kişiye yemek dağıtımı yapılabilmektedir.²¹

Kızılay bölgede yardım faaliyetlerini sürdüren organizasyonların başında gelmektedir. AFAD'ın başında olduğu sosyal yardım çalışmalarını organizasyonu aracılığı ile Türk Kızılay'ı Hatay, Kilis, Şanlıurfa, Gaziantep ve Mardin illerini kapsayan sınır hattı boyunca meydana getirmiş olduğu 14 sınır hattı yardım noktası aracılığı ile yerel ve uluslararası yardım kuruluşları tarafından bölgeye gönderilen yardımların ihtiyaç sahiplerine iletilmesinde aktif olarak görev yapmaktadır. Tespit edilen alanlara bölge halkının ihtiyaç duyduğu yardımlar Türkiye Kızılay'ı Suriye Krizi İnsani Yardım Operasyonu Ülke Alan Koordinatörlüğü ile Göç ve Mülteci Hizmetler Müdürlüğü tarafından yürütülen hizmetler aracılığı ile sağlanmaktadır. Kızılay'ın yardımının ulaştığı alanlar Suriye'nin Kuzeyi ile sınırlı kalmamakta çok daha geniş alanları kapsamaktadır (Aslan, 2019: 41).

Diğer yandan Türk Kızılayı tarafından sağlanan dağıtım faaliyetleri Uluslararası Gözlemci Heyeti tarafından denetim ve gözlemler eşliğinde valilikler aracılığı ile sağlanan ihtiyaç listelerine göre sınır hattında yer alan Suriyelilere ulaştırılmaktadır. Bahsedilen 14 sınır hattı yardım noktası aracılığı ile 2 Ağustos 2012-31 Ağustos 2018 arası dönemde toplamda 2 milyar 550 milyon 913 bin 786 TL ve yine total olarak 740 milyon 757 kilogram/adet/litre malzeme sevkiyatı meydana getirilmiştir. Bu yardımlar arasında en fazla paya sahip olan yardım türü acil insani yardımlardır. Gıda, sağlık, hijyen ve barınma yardımları sırasına göre en yüksek paydaları paylaşan yardım türleridir. Sınır hattı bölgesinde meydana gelen bu yardımların %59'luk kısmını yerel bağışlar oluştururken %41'i de yabancılar tarafından yapılan bağışlardan oluşmaktadır. Bu yardım süreçleri bir yana Fırat Kalka-

²⁰ Mahalli meclis yetkilileri ile yapılan görüşmeler, El-Bab, Nisan 2019.

²¹ Bölgede görevli yetkililer ile yapılan görüşmeler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Mayıs 2019.

nı Harekâtı ve diğer harekâtlar sonrası Suriye'nin Kuzey bölgelerine yönelik acil insani yardımların ulaştırılmasında gözle görülür artışlar yaşanmıştır. Örneğin Cerablus bölgesinde yaşayan halkın ekmeğe ihtiyacının karşılanması için bölgenin muhtelif noktalarına ekmeğe dağıtım büfeleri kurulmuştur. Temel ihtiyaçların en temeli olan temiz su ihtiyacını karşılamak için de mevcut üç keson kuyu işletmeye alınarak Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin olanakları Cerablus bölgesine yönlendirilmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı süresince Şahinbey Belediyesi tarafından Cerablus'ta yaşayan Suriyelilere yönelik 150 bin TL değerinde gıda, kıyafet ve çocuklar için günlük bakım ihtiyaçları için malzemeler tedarik edilmiştir. Çatışmaların olumsuz etkilerine maruz kalan Suriyelilere yönelik acil ve elzem olan temel insani yardımların karşılanmaya çalışıldığı yoğun faaliyetler görülmektedir. Türkiye'nin merkezi planlama kapsamında valilikler, belediyeler, AFAD, Kızılay vb. kurumlar ile STK'lar acil insani yardım organizasyonlarına yönelik seferberlik halinde oldukları, aynı şekilde uzun dönem planlamalar ile altyapının düzeltilmesine yönelik faaliyetlere de odaklanıldığı gözlemlenmiştir (Aslan, 2019: 41-43).

Bölgeye yönelik olarak en büyük sosyal destek sağlayan yardım kuruluşlarından biride insan hak ve hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı'dır (İHH). İHH, Suriyede başlayan iç savaş sonrası ülke genelinde hemen her yerde yapmış olduğu çalışmalar ile öne çıkmıştır. Suriye genelinde uzun yıllardır devam ettiği çalışmalarının vermiş olduğu tecrübe ile Fırat Kalkanı Bölgesine yönelik olarak da İHH, Suriye Çalışmaları Kilis Koordinasyon Merkezi öncülüğünde çalışmalarını yürütmektedir. Bu kapsamda bölgenin en büyük sorunlarından biri olan dışardan gelenlerin iskân edilmesi noktasında kurduğu ya da kurulmasına öncülük ettiği kamplar ile barınma olanağı sağlamıştır. Hâlâ bir çok kampta yaşayan insanların iâşe ve ibâtesi vakıf tarafından karşılanmaktadır. Kilis koordinasyon merkezinde pişirilen 100 bin ekmeğin dışında bazen sıcak yemek ve bazende yardım kolileri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Bölgede yaşayan insanları hayata kazandırmak adına bölgede ihtiyaç duyulan iş alanlarında, iş ve meslek edindirme kursları hayata geçirilmiştir. Bunların dışında insanların ihtiyaçlarını ücretsiz olarak giderebilecekleri elbise mağazaları, ihtiyaç sahiplerinin doktor reçetesi aracılığı ile ücretsiz tedarik edebilecekleri eczaneler de açılmıştır. İHH bu çalışmaları yaparken kendi toplamış olduğu yardımlar dışında Japonya, Çin, Norveç, Maldivler, Suudi Arabistan ve Endonezya gibi dünyanın farklı yerlerinden sivil toplum kuruluşlarının da yardımlarını dağıtmasında koordinasyon sağlamaktadır.²²

²² İHH Bölge koordinatörü ile yapılan görüşme, Kilis, Nisan 2019.

Türkiye Diyanet Vakfı da bölgeye yönelik önemli insani yardım ve rehabilite projeleri yürüten kuruluşlardandır. İHH'nın yaptığı gibi bölgede ki ihtiyaç sahiplerine yönelik yemek ve ekmek dağıtım çalışmaları yürütülmektedir. Ayrıca birçok defa aktif çatışmaların arasında kalarak fizyoterapi ihtiyacı bulunan sivillere yönelik olarak rehabilitasyon merkezleri hayata geçirilmiştir. Yukarıda ismi sayılan yardım kuruluşları dışında Cansuyu Derneği, Kurt-Ar Derneği, Anda Kardeşe Vefa Derneği, Yardım Eli Derneği, Hayrat Vakfı, Beşir Derneği gibi yardım kuruluşlarının çalışmaları devam etmektedir.²³

Fırat Kalkanı Bölgesi'ne yönelik olarak Türkiye'nin kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapmış olduğu sosyal yardımların yanında farklı ülkelerden de sosyal yardımlar bölgeye koordineli bir şekilde ulaştırılmaktadır. Bu çerçevede Suudi Arabistan Kral Selman İnsani Yardım Merkezi bölgeye yönelik çalışmalar yapmaktadır (al-Khateb, al-monitor, 2018). Pakistan Baitusselam Derneği bölgede yeniden eğitime kazandırılan toplam 130 derslikli 9 okulun inşaa sürecini nihayetlendirmiştir (Koparan, 2018). Yine Pakistan aracılığıyla bölgeye yönelik diğer insani yardım çalışmaları da devam etmektedir. Bunun yanında bölgeye yönelik olarak Türkiye dışında en fazla yardımda bulunan ülke Katar'dır. Katar İnsani Yardım Kuruluşu bölgede yeniden açılan okullarda eğitim gören öğrencilere dağıtılmak üzere 4 milyon adet kitabın basımını gerçekleştirmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2017). Ayrıca Katar Yardım Derneği (Qatar Charity) İHH işbirliği ile bölgeye yönelik acil ihtiyaç ve gıda dağıtımında önemli çalışmalar yapmaktadır. Yine bahsi geçen dernek Azez bölgesinde yaşayan kişilere yönelik olarak konteyner kent çalışmalarına aktif olarak devam etmektedir.

Sonuç

2011 yılında başlayan iç savaş sonrası hemen her gün medyada çatışma ve hayatını kaybeden siviller haberleri ile ismini duymaya alıştığımız Suriye'de adeta bir pilot bölge olma vasfını kazanan Fırat Kalkanı Bölgesi, ülkede bundan sonraki dönemde sağlanacak barışın zeminini de teşkil edebilme vasfına haiz olma konumunda. Çalışma süresince ifade edilen üzere bölgede yürütülen faaliyetler neticesinde bölgede yeni bir hayat kurma düşüncesinde olan insanlara yönelik olarak yapılan faaliyetlerle bölge, her geçen gün geliyor, büyüyor. Bölgede terörün izleri siliniyor, bölge yeni bir yapıya kavuşuyor.

²³ Saha da yapılan gözlemler ile elde edilen veriler, Fırat Kalkanı Bölgesi, Nisan 2019.

Çalışmamız kapsamında Fırat Kalkanı Harekâtı sonrası Fırat Kalkanı Bölgesi'nde, harekâtın sona erdiği Mart 2017 tarihinden Nisan 2019 tarihine kadar geçen iki yıllık süre içerisinde bölgede Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının koordine ve yönlendirmesi ile mahalli meclisler eliyle bölgede yürütülen çalışmaları ele aldık. Bu çalışmaları sosyal politika açısından değerlendirdik. Türkiye, hâlen Suriye'nin farklı bölgelerinde varlığını sürdüren terör yapılanmalarının bölgeye yeniden sırayet etmesini engellemek, bölgede başlayan olumlu sürecin baltanmasının önüne geçmek ve bölgeye yönelik olarak başlayan geri dönüş sürecini takip etmek gibi gayeler ile harekât sonrasında bölgeden askerî varlığını çekmemiş ve Özgür Suriye Ordusu birlikleri ile koordinasyon içerisinde bölgenin kontrolünü sağlamaktadır. Bu durum bölgede yaşamını sürdüren insanların güvenlik ihtiyacını giderme noktasında önemlidir. Çalışmanın bilhassa dördüncü bölümünde eğitim, adalet, din hizmetleri, sosyal yardımlar ve diğer faaliyetleri gibi farklı başlıklar altında bölgeye yönelik olarak yeniden yapılanma süreci içerisinde yürütülen çalışmalar detaylı olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşlarının koordinasyonu içerisinde mahalli meclisler eliyle yürütülen bu çalışmalar bölge insanının temel kamu hizmetlerine ulaşımı noktasında önemli eksiklikleri giderme gayreti taşımaktadır. Bu durum çalışmamızın ele aldığı ana başlıklardan biri olan bölgeye yönelik nüfus akışını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Zira çalışmanın içerisinde de çok defa ifade edildiği üzere bölgede çok büyük bir nüfus artışı oldu. Başta Suriye Devletinin ciddi kayıtlara sahip olmaması ve bugün Fırat Kalkanı Bölgesi olarak adlandırılan bölgenin geçmişte tek bir idari yönetim merkezi olmaması nedeniyle bölgenin iç savaş öncesi nüfusunun tam olarak belirlenememesine rağmen bölgede bulunan yetkililerden alınan bilgilere göre, bugün Fırat Kalkanı Bölgesi olarak adlandırdığımız bu bölgede iç savaş öncesi 300-400 bin arası nüfusun yaşadığı düşünülmektedir. Bölge, 2011-2016 arası defalarca çatışmalara sahne olmuş ve rejim, farklı muhalif gruplar, IŞİD ve PYD'nin arasında çok defa el değiştirmiştir. Bu durumda bölge insanının çok defa göç etmesine neden olmuş ve bölgede bulunan her türlü yapının zarar görmesine neden olmuştur. Bilhassa harekât öncesi bölgeyi kontrol altında tutan IŞİD döneminde nüfus sayısı iyice azalmıştı. Harekât öncesi bölgenin nüfusunun yaklaşık 100,000'in dahi altına düştüğü tahmin edilmektedir. Harekât ile birlikte bölgenin güvenli hale getirilmesiyle Türkiye'den gönüllü olarak yaklaşık 300,000 insanın bölgeye geri dönüş yaptığı yine Suriye'nin farklı bölgelerinde 600-650 bin kişinin bölgeye sığındığı düşünülmektedir. Bu çerçevede bölgenin nüfusu yaklaşık 2 yıl kadar bir süre içerisinde yaklaşık olarak 100 binden 1,1 milyona yükselmiştir.

Kaynakça

- Albayrak, B. (2018). *Suriye Fırat Klakanı ve Zeytin Dalı Faaliyet Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Anadolu Ajansı*. (2018, 12 30). Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğünü istiyor: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiye-suriyenin-toprak-butunlugu-istiyor/1352280> adresinden alındı
- Aslan, M. (2019). *Yeniden Yapılandırma Türkiye'nin Suriye'deki Modeli*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- cerablusmyo.gantep.tr*. (tarih yok). 3 30, 2019 tarihinde cerablusmyo.gantep.edu.tr: <http://cerablusmyo.gantep.edu.tr/pages.php?url=genel-bilgiler-11> adresinden alındı
- CNN Türk*. (2016, 08 24). Suriye Cerablus operasyonunu kınadı : <http://www.cnn-turk.com/dunya/suriye-cerablus-operasyonunu-kinadi> adresinden alındı
- Coşkun, M. N. (2012). Türkiye'de Yoksulluk: Bölgesel Farklılıklar ve Yoksulluğun Profili. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Dünya Bülteni*. (2019, 1 15). 2 26, 2019 tarihinde Dünya Bülteni: <https://www.dunyabulteni.net/olaylar/suriye-devleti-nasil-kuruldu-esed-donemi-nasil-basladi-h215973.html> adresinden alındı
- DW*. (2016, 08 24). Almanya: Türkiye meşru hakkını kullanmaktadır: <http://www.dw.com/tr/almanya-turkiye-meşru-hakkını-kullanmaktadır/a-19499675> adresinden alındı
- Emin, M. N. (2016). Türkiye'dek, Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları. *SETA*, 7-25.
- Gençler, A. (2005). Avrupa Birliğinin Göç Politikası. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 173-197.
- Hürriyet*. (2016, 24 08). Türkiye'nin Cerablus harekati için ABD'den ilk açıklama: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-cerablus-harekati-icin-abdden-ilk-aciklama-40206581> adresinden alındı
- Haberler.com*. (2016, 8 25). *Haberler.com*. İngiltere'den 'Fırat Kalkanı' İçin Tebrik ve Teşekkür: <https://www.haberler.com/daes-e-yonelik-firat-kalkani-operasyonu-8726741-haberi/> adresinden alındı
- Milli Eğitim Bakanlığı*. (2017, Mart 06). Nisan 30, 2019 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Web Sitesi: <http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-katar-insani-yaradim-kurulusu-raf-heyetini-kabul-etti/haber/13062/tr> adresinden alındı
- NTV*. (2016, 24 08). Rusya'dan "Fırat Kalkanı Operasyonu" ile ilgili açıklama: https://www.ntv.com.tr/dunya/rusyadan-firat-kalkani-operasyonu-ile-ilgili-aciklama,ILUhgqyWXEOxMK2jukvrHg?_ref=infinite adresinden alındı

- ORSAM. (2012). *Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Ge­lişimi*. Ankara: ORSAM.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. (2019, 4 8). 4 25, 2019 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/105018/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-firat-in-dogusunda-olustu-rulacak-guvenli-bolge-turkiye-nin-kontrolunde-olmalidir-> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı*. (2018, 12 0). 4 25, 2019 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.icisleri.gov.tr/bakan-soylu-kuresel-goc-mutabakati-hukumetlerarasi-konferansina-katildi> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu*. (tarih yok). 04 8, 2019 tarihinde www.tuik.gov.tr: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı
- www.goc.gov.tr*. (tarih yok). 03 29, 2019 tarihinde T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdare­si Genel Müdürlüğü: http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378 adresinden alındı
- www.m.sabah.com.tr*. (2018, 11 21). 04 10, 2019 tarihinde <https://m.sabah.com.tr>: <https://m.sabah.com.tr/dunya/2018/11/21/cerablusta-da-cetelere-yonelik-ope-rasyon/amp> adresinden alındı
- www.mfa.gov.tr*. (tarih yok). 2 26, 2019 tarihinde mfa: <http://www.mfa.gov.tr/suri-ye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- www.syria.tv*. (tarih yok). 04 30, 2019 tarihinde www.syria.tv: <https://www.syria.tv/> adresinden alındı